

УДК 343.1; 344.1

DOI 10.33244/2521-1196.16.2021.250-257

Д. М. Мікулін,
здобувач третього рівня вищої освіти,
Університет ДФС України
e-mail: olesya.rupa@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-8142-7257

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті вказано, що успішність захисту національних інтересів України значною мірою залежить від ефективності діяльності сил охорони правопорядку, що виступає запорукою стабільного розвитку суспільства. Спроможність забезпечення законності, правопорядку та національної безпеки у сфері правоохоронної діяльності досягається належним рівнем правопорядку у військових формуваннях. Складна політико-правова ситуація, що наразі має місце в нашій державі, вимагає підвищеної уваги до правових проблем, які пов'язані із забезпеченням правопорядку у військових формуваннях, серед яких проблема здійснення досудового розслідування та процесуального керівництва військових злочинів.

Проаналізовано, що в процесі досудового розслідування встановлюються причини й умови, що сприяли здійсненню злочину, і вживаються заходи щодо їх ліквідації. Отже, досудове розслідування виконує двоєдине завдання боротьби зі злочинністю – створює умови для правильного застосування закону щодо конкретного правопорушника і виконує функцію загального попередження та запобігання правопорушенням. Досудове розслідування військових злочинів сприяє також правовому вихованню військовослужбовців.

Обґрунтовано, що понятійний апарат кримінального процесуального законодавства України, а також законодавства, що регулює оперативно-розшукову діяльність, напрацьований ще недостатньо, що у практичній роботі слідчих й оперативних підрозділів призводить до його неоднозначного тлумачення та використання, ускладнює правозастосовну практику, зокрема й у розслідуванні міжнародних злочинів.

Доведено, що боротьба зі злочинністю в умовах військового конфлікту неможлива без належної організації досудового розслідування і розкриття цих злочинів, що визначає весь подальший процес кримінального провадження.

Звернено увагу на те, що за останні роки активізувалась увага процесуалістів щодо формування чітких правових позицій щодо регламентації процесу розслідування військових злочинів, а також учених-криміналістів стосовно впровадження сучасних методик розслідування та апробації новітніх тактик проведення процесуальних дій щодо цього виду злочину. Також не менш затребуваним залишається питання міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю. Зазначений вид співпраці між прикордонними територіями України та іншими державами, які безперечно також

зацікавлені у якісному та неупередженому проведенні розслідувань військових злочинів, є надійним засобом боротьби зі злочинністю на світовій арені.

Ключові слова: *військовий злочин, кримінальне правопорушення, міжнародне співробітництво, досудове розслідування.*

Метою статті є визначення особливостей розслідування військових злочинів в умовах сьогодення та висвітлення окремих питань щодо розслідування військових злочинів Державним бюро розслідувань.

Постановка проблеми. Кожний злочин, як і будь-яке інше явище об'єктивної дійсності, індивідуальний і неповторний, тому його розслідування відрізняється специфічними індивідуальними рисами. Разом з тим у кожному військовому злочині та способах розслідування зустрічаються ознаки, що повторюються. Саме ці ознаки є основою для визначення і розробки типових прийомів досудового розслідування як у цілому, так і щодо подібних за криміналістичною характеристикою злочинів. Розслідування військових злочинів (злочинів проти встановленого порядку несення військової служби) – одна з форм боротьби за зміцнення військової дисципліни і правопорядку у Збройних силах та інших, утворених відповідно до законів України, військових формуваннях. Воно покликане забезпечувати швидке і повне розкриття кожного вчиненого військового злочину, викриття винних і правильне застосування закону до них, встановлення завданої злочином шкоди і вживання заходів щодо його ліквідації.

Крім того, в процесі досудового розслідування встановлюються причини й умови, що сприяли здійсненню злочину, і вживаються заходи щодо їх ліквідації. Отже, досудове розслідування виконує двоєдине завдання боротьби зі злочинністю – створює умови для правильного застосування закону щодо конкретного правопорушника і виконує функцію загального попередження та запобігання правопорушенням. Досудове розслідування військових злочинів сприяє також правовому вихованню військовослужбовців. Свідки, потерпілі, підозрювані й обвинувачені на допитах і при провадженні інших слідчих (розшукових) дій безпосередньо і конкретно пізнають норми кримінального і кримінального процесуального права, переконуються у тому, що за кожен протизаконну дію неминуче настане відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням щодо проведення досудового розслідування військових злочинів приділяється певна увага окремих вчених, зокрема: А. А. Бабичи, В. С. Давиденка, А. Воеводи, І. О. Папуші та інших. Між тим проблематика проведення досудового розслідування військових злочинів потребує системного, комплексного і подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Питання організації та діяльності оборонної та правоохоронної систем в Україні посідає значне місце у загальній проблематиці правових досліджень. Реформування правоохоронної системи в державі розтягується у часі та супроводжується запеклими обговореннями, які досі, вочевидь, не вдалося повною мірою втілити у життя.

На жаль, понятійний апарат кримінального процесуального законодавства України, а також законодавства, що регулює оперативно-розшукову діяльність, напрацьований ще недостатньо, що у практичній роботі слідчих й оперативних підрозділів призводить до його неоднозначного тлумачення та використання, ускладнює правозастосовну практику, зокрема й у розслідуванні міжнародних злочинів.

Після прийняття 13 квітня 2012 р. КПК України, складовою якого є глава 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії», відбулося фактичне поєднання оперативно-розшукової та слідчої функцій у діяльності відомчих слідчих апаратів України. Це питання спричинило найбільше дискусій під час аналізу положень КПК України серед учених-процесуалістів і фахівців у галузі кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності, тому його доцільно розглянути детальніше. Після прийняття КПК України виникли суперечності щодо співвідношення норм чинного кримінального процесуального й оперативно-розшукового законодавства, зокрема в аспекті проведення негласних слідчих (розшукових) дій і негласних оперативно-розшукових заходів, спрямованих на оперативно розшукове документування (доказування) злочинної діяльності окремих злочинців і злочинних угруповань. Окреслене досі належить до одного з найважливіших у теорії кримінального процесу і оперативно-розшукової діяльності [1].

Зазначені проблеми ускладнюють практичну діяльність як оперативних, так і слідчих підрозділів. Зауважимо, що перелік негласних слідчих (розшукових) дій у главі 21 КПК України майже цілком відтворює перелік негласних оперативно-розшукових заходів, закріплених у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Цей перелік у КПК України є навіть ширшим, оскільки в ньому детально конкретизовано контроль за вчиненням злочину [2].

Не можемо не приділити увагу тому факту, що боротьба зі злочинністю в умовах військового конфлікту неможлива без належної організації досудового розслідування і розкриття цих злочинів, що визначає весь подальший процес кримінального провадження.

Спираючись на думку Р. С. Белкіна, погоджуємось з тим, що виокремлені чотири рівні організації розслідування злочинів є найбільш дієвими:

– перший, вищий, найбільш загальний рівень організації розслідування має своїм об'єктом розслідування як специфічну форму діяльності органів досудового розслідування і дізнання всіх відомств і визначається у вигляді системи заходів, що забезпечують ефективність функціонування елементів системи і досягнення поставлених перед ними завдань;

– другий, «управлінський» рівень організації розслідування наповнений конкретним змістом, є основною функцією органів розслідування і визначається як комплекс заходів, що забезпечують оптимальну структуру цих органів, необхідний рівень управління ними, ефективність їх діяльності й удосконалення її засобів і методів;

– третій рівень організації розслідування – рівень криміналістичної методики, тобто організація конкретного акту розслідування (розслідування конкретного злочину), і він визначається як комплекс заходів зі створення оптимальних умов для визначення і застосування найбільш ефективних і доцільних у конкретній слідчій ситуації рекомендацій криміналістичної методики з метою досягнення максимальних результатів при мінімальних витратах часу, сил і засобів;

– четвертий рівень організації розслідування – тактичний рівень організації розслідування, тобто організація проведення окремої слідчої дії або організаційно-технічного заходу в межах конкретного акту розслідування і визначається як комплекс заходів, що забезпечують вибір і застосування в конкретній ситуації найбільш ефективних та доцільних техніко-криміналістичних і тактичних засобів і прийомів для досягнення цілей відповідної слідчої дії [5].

Однак під час розслідування військових злочинів, вчинених сторонами збройного конфлікту, доводиться вживати й інших організаційних заходів, що виходять за рамки окремих кримінальних проваджень. Організація розслідування воєнних злочинів, як і будь-яка діяльність, полягає у внутрішній підпорядкованості, узгодженості, взаємодії, а основним завданням такої організації є її ефективність [4].

Крім єдиної мети, яка є основою в організації взаємодії, потрібно враховувати й такі критерії, як особливості співробітництва слідчих, оперативних та інших підрозділів між собою; строки вжиття спільних заходів; функції підрозділів, що взаємодіють; зв'язок із системою органів, які провадять оперативно-розшукову діяльність; ступінь конспірації; етапи здійснення спільних слідчих й оперативно-розшукових заходів; суб'єкти взаємодії; форми взаємного інформаційного обміну.

Зауважимо також, що є певна специфіка системи органів, що здійснюють процесуальне керівництво та досудове розслідування військових злочинів у сучасних умовах.

Кардинальні зміни політико-правової та соціально-економічної ситуації в Україні, що відбулися за останні роки, природно відобразилися на усіх сферах суспільного життя. Окреме місце серед проблем, які потребують якнайшвидшого вирішення, займає створення в Україні дієвої системи органів військової юстиції з урахуванням прогресивних підходів до підвищення ефективності протидії злочинності в екстраординарних умовах існуючих загроз національній безпеці України та сучасних євроінтеграційних процесів. Ця проблема має комплексний характер і включає як інституційні, так і функціональні аспекти, що обумовлюють необхідність вирішення як на доктринальному, так і законодавчому рівнях [3].

Варто погодитись із позицією, яка існує серед науковців, про те, що успішність захисту національних інтересів України значною мірою залежить від ефективності діяльності сил охорони правопорядку, що є запорукою стабільного розвитку суспільства. Спроможність забезпечення законності, правопорядку та національної безпеки у сфері правоохоронної діяльності досягається належним рівнем правопорядку у військових формуваннях. Складна політико-правова ситуація, що наразі має місце в нашій державі, вимагає підвищеної уваги до правових проблем, які пов'язані із забезпеченням правопорядку у військових формуваннях, серед яких проблема здійснення досудового розслідування та процесуального керівництва військових злочинів.

Ураховуючи викладене, потрібно зазначити те, що у цьому плані актуальним є питання функціонування військової прокуратури та створення військової поліції як окремого органу правопорядку. Дослідження особливостей досудового розслідування зазначеної категорії військових злочинів привело нас до висновку щодо доцільності його здійснення саме військовою поліцією, а не Державним бюро розслідувань як це відбувається сьогодні.

Практика досудового розслідування військових злочинів свідчить про наявність низки його істотних особливостей, що, зокрема, стосуються застосування правил територіальної підслідності, об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування, проведення слідчих та інших процесуальних дій, вручення військовослужбовцю повідомлення про підозру у випадку, коли він, вчинивши одне або декілька злочинів, вибув до іншого місця служби, зокрема – для виконання бойових завдань тощо. Такі істотні особливості обумовлюються як специфікою правового статусу військовослужбовця та порядку несення військової служби, так і умовами вчинення вказаних злочинів.

Безумовно, комплексне реформування органів прокуратури є важливим та необхідним, однак важливим залишається у цьому процесі зберегти весь напрацьований позитив

упродовж десятків років. З цього приводу слушними є зауваження науковців, зокрема О. О. Зархіна, про те, що існування та подальший розвиток органів військової прокуратури, як складової системи органів прокуратури України, обумовлений необхідністю спеціалізації прокурорського нагляду, оскільки військова прокуратура є одним із видів спеціалізованих прокуратур, що діють в особливих умовах функціонування військових формувань, дислокованих за екстериторіальним принципом, специфічних правовідносин, регламентованих загальновійськовими статутами й актами військового управління; потребами здійснення належного нагляду за виконанням ЗСУ та іншими військовими формуваннями своїх повноважень виключно у межах, визначених Конституцією та відповідними законами України; наявністю спеціальної підслідності кримінальних справ (по військових злочинах); забезпеченням реалізації прокурорських повноважень під час проведення військовими формуваннями антитерористичних заходів на території України, наданні військової допомоги іншим державам, у разі участі у міжнародному військовому співробітництві та у міжнародних миротворчих операціях, а також у бойовій обстановці; додержанням законності військовими формуваннями, залученими до здійснення заходів щодо забезпечення правового режиму воєнного й надзвичайного стану, посилення охорони державного кордону України та виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу України та їх правового оформлення, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру [4].

Як аргументацію необхідності подальшого функціонування в Україні військової прокуратури в сучасних умовах потрібно віднести низку положень, серед яких: специфіка правовідносин у військовій сфері та предмета діяльності військової прокуратури; особливості фахової підготовки військових прокурорів та їх правового статусу; потреба побудови системи військових прокуратур залежно від військово-адміністративного поділу території України, що передбачає розмежування території держави на військово-адміністративні зони (райони) в інтересах забезпечення оборони України; потреба забезпечення військової безпеки України як складової її національної безпеки, що виняткового значення набуває в умовах окупації частини території України та проведення операції об'єднаних сил на Сході країни.

На сьогодні завершено процес ліквідації військових прокуратур. Так, відповідно до наказу Генерального прокурора від 02.03.2021 № 54, визначено перелік спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері (на правах окружних) та їх територіальну юрисдикцію. Нині в Україні функціонує на правах обласних прокуратур чотири спеціалізованих прокуратури у військовій та оборонній сфері Західного, Центрального, Південного регіонів та об'єднаних сил, а також тридцять спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері на правах окружних прокуратур. Ця система спеціалізованих прокуратур фактично є такою, що діяла донедавна як система військових прокуратур регіонів та гарнізонів, а в умовах реформування вдалось у цілому зберегти структуру та особовий склад.

Водночас негативною є та обставина, що після реорганізації військових прокуратур у спеціалізованих прокурорів цих прокуратур було звільнено із військової служби. На сьогодні у спеціалізованих прокуратурах військовослужбовців немає, що значно ускладнює, а іноді й унеможливує виконання ними покладених функцій, особливо у зоні проведення Операції об'єднаних сил. Ще однією суттєвою відмінністю стало закріплення зазначеним вище наказом Генерального прокурора чіткого розподілу

компетенції за територіальним принципом між спеціалізованими прокуратурами на правах окружних. До цього такий розподіл здійснювався на рівні військових прокурорів регіонів не лише за територіальним принципом, а й шляхом закріплення конкретних об'єктів за прокуратурами гарнізонів.

Щодо проведення досудового розслідування військових злочинів, то аналіз нормативних положень ст. 216 КПК України дозволяє зробити висновок про те, що при встановленні підслідності Державного бюро розслідувань законодавцем використано такий її вид, як предметно-персональна підслідність, основними критеріями визначення якої є родовий об'єкт, на який посягає злочин та суб'єкт протиправного діяння, а саме: його спеціальний (особливий) статус.

На нашу думку, такий підхід законодавця є не зовсім зрозумілим, оскільки нормативні положення щодо віднесення повноважень на здійснення досудового розслідування військових злочинів до компетенції ДБР викликають ряд запитань та обґрунтованих сумнівів щодо відповідності окреслених приписів КПК України завданням діяльності цього органу, який фактично має забезпечувати дотримання правопорядку і дисципліни у збройних силах України.

Висновки. Отже, прискорені темпи розвитку суспільства, а також активізація міжнародних злочинів спонукає до об'єднання безлічі держав світу. Така інтеграція сприяє якісному та надійному забезпеченню належної протидії злочинним проявам. Одним із пріоритетних шляхів вирішення цієї проблеми є формування правових позицій під час розслідування міжнародних військових злочинів, а також міжнародне співробітництво з питань боротьби зі злочинністю. Можна дійти висновку, що за останні роки активізувалась увага процесуалістів щодо формування чітких правових позицій стосовно регламентації процесу розслідування військових злочинів, а також учених-криміналістів щодо впровадження сучасних методик розслідування та апробації новітніх тактик проведення процесуальних дій щодо цього виду злочину. Також не менш затребуваним залишається питання міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю. Зазначений вид співпраці між прикордонними територіями України та іншими державами, які безперечно також зацікавлені у якісному та неупередженому проведенні розслідувань військових злочинів, є надійним засобом боротьби зі злочинністю на світовій арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич А. А. Проблемні питання розслідування військових злочинів у Збройних силах України. *Кримінальне провадження: новаті процесуальної теорії та криміналістичної практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18–19 квітня 2013 року), м. Сімферополь. 2013. 185 с.
2. Давиденко В. С. Наукове забезпечення розслідування військових злочинів в Україні. *Криміналістика XXI ст.*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (25–26 листопада 2010 року). Харків. 2010. 832 с.
3. Карпенко М. І. Розслідування військових злочинів-одна з форм боротьби за зміцнення військової дисципліни і правопорядку у військових формуваннях України. *Юридична наука*. 2013. № 6. С. 78–83.

4. Луців М. З. До створення в Україні дієвої системи органів військової юстиції. Українське право. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/dostvorennya-v-ukrayini-diyevoyi-systemy-organiv-viyskovoyi-yustytsiyi/>
5. Батюк О. В., Дмитрів С. О. До питання організації розслідування злочинів. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 3 (13). С. 77–87.

REFERENCES

1. Babych A. A. Problemni pytannya rozsliduvannya viys'kovykh zlochyniv u Zbroynykh sylakh Ukrayiny. *Kryminal'ne provadzhennya: novatsiyi protsesual'noyi teorii ta kryminalistychnoyi praktyky: materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (18–19 kvitnya 2013 r.)*, m. Simferopol'. 2013. 185 s.
2. Davydenko V.S. Naukove zabezpechennya rozsliduvannya viys'kovykh zlochyniv v Ukrayini. *Kryminalistyka KHKHI st.: materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (25–26 lystop. 2010 r.)*. Kharkiv. 2010. 832 s.
3. Karpenko M. I. Rozsliduvannya viys'kovykh zlochyniv-odna z form borot'by za zmitsnennya viys'kovoyi dystsypliny i pravoporyadku u viys'kovykh formuvannyakh Ukrayiny. *Yurydychna nauka*. № 6. 2013. S. 78–83.
4. Lutsiv M. Z. Do stvorennya v Ukrayini diyevoyi systemy orhaniv viys'kovoyi yustytsiyi. *Ukrayins'ke pravo*. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/dostvorennya-v-ukrayini-diyevoyi-systemy-organiv-viyskovoyi-yustytsiyi/>
5. Batyuk O. V., Dmytriv S. O. Do pytannya orhanizatsiyi rozsliduvannya zlochyniv. *Sotsial'no-pravovi studiyi*. 2021. Vypusk 3 (13). S. 77–87.

D. M. Mkylin. Features of the investigation of war crimes in the present

The article notes that the success of the protection of national interests of Ukraine largely depends on the effectiveness of law enforcement, which is the key to stable development of society. The ability to ensure law and order and national security in the field of law enforcement is achieved by an appropriate level of law and order in military formations. The difficult political and legal situation that exists in our state requires increased attention to the legal problems associated with maintaining law and order in military formations, including the problem of pre-trial investigation and procedural management of war crimes.

It is analyzed that in the process of pre-trial investigation the reasons and conditions that contributed to the commission of the crime are established and measures are taken to eliminate them. Thus, the pre-trial investigation fulfills the dual task of combating crime - it creates the conditions for the correct application of the law in relation to a particular offender and performs the function of universal prevention and prevention of offenses. Pre-trial investigation of war crimes also contributes to the legal education of servicemen.

It is substantiated that the conceptual apparatus of the criminal procedural legislation of Ukraine, and also the legislation regulating operatively-search activity, is not developed enough yet that in practical work of investigative and operative divisions leads to its ambiguous interpretation and use, complicates law enforcement practice, including in investigation international crimes.

It has been proven that the fight against crime in a military conflict is impossible without proper organization of pre-trial investigation and disclosure of these crimes, which determines the entire further process of criminal proceedings.

It is noted that in recent years the attention of proceduralists on the formation of clear legal positions on the regulation of the investigation of war crimes, as well as forensic scientists on the introduction of modern methods of investigation and testing of the latest tactics of procedural actions on this type of crime. The issue of international cooperation in the fight against crime also remains no less popular. This type of cooperation between the border areas of Ukraine and other states, which are undoubtedly also interested in high-quality and impartial investigations of war crimes, is a reliable means of combating crime on the world stage.

Keywords: *war crime, criminal offense, international cooperation, pre-trial investigation*

Стаття надійшла до редколегії 20 серпня 2021 року